

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА
ФРАНКА**

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

бакалавра з політології

на тему:

Завдання сучасної російської геополітики

Виконав: студент IV курсу,
групи ФФІ-42с,
спеціальності 052 Політологія
Плотніков Є.Г.

Керівник: доцент кафедри
політології,
Поліщук М. В.

Рецензент: доцент кафедри теорії та
історії політичної науки,
Іленьків Г.В.

Львів – 2022 року

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Методологія дослідження геополітичних процесів	5
1.1 Геополітика: суть та генеза.	5
1.2	10
1.3	13
Розділ II. Російська геополітика та її завдання.	21
2.1 Російська геополітика : виникнення та розвиток	21
2.2 Російська школа геополітики	26
2.3 Сучасна російська геополітика та її завдання	37
Розділ III. Російська геополітика та Україна.	48
3.1 Роль та місце України в геополітичних завданнях Росії.	48
3.2 Геополітичне протистояння України та Росії.	50
Висновки	52
Список використаних джерел	55

Вступ

Актуальність дослідження. Геополітика має дуже давню історію, її по-різному трактували та застосовували на практиці. Актуальність цієї теми полягає у тому, що російська геополітика є однією з найбільш розвинутих шкіл. Протягом декількох століть вона мала власний розвиток і трактування з боку російських геополітиків та влади. Кожна країна, має власну геостратегію, Росія зі своєї сторони має більший інтерес для вивчення. Вона на кожне століття мала великі геополітичні проєкти, які варто розглянути. Також Особливо цікаво розглянути на чому базується сучасна російська геополітика та її завдання. Варто розглянути, як вона здійснює свої завдання, які інструменти, як держава вона використовує.

Також, Україна, як вважає Росія – є частиною великого геополітичного проєкту РФ, тому для нас вона також є актуальною. Тому що для РФ Україна завжди була чи ненайгловнішим елементом в геополітичному просторі РФ.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи це дослідити історію російської геополітики, як вона трактувалася, доповнювалася та модифікувалася. Дослідити які були основні особливості російської геополітичної школи. Також варто дослідити, на чому формуються та як функціонують сучасні завдання російської геополітики. У відповідності до поставленої мети дослідження необхідно вирішити такі основні завдання:

- зрозуміти що таке геополітика загалом;
- в чому особливість російської геополітики;
- які сучасні геополітичні завдання має перед собою російське керівництво;
- яке місце та роль відіграє Україна в геополітичній концепції Росії.

Об'єктом дослідження є геополітика та її складова.

Предметом дослідження є російська геополітика, її історія, школа, російські геополітичні концепції минулого та сьогодення.

Теоретико-методологічною основою дослідження.

В цьому аналізі я опирався на українських, російських та зарубіжних авторів, які писали перш за все про геополітику загалом, писали окремо про російську геополітику. Також використовував інтернет ресурси.

Для дослідження цієї проблематики ми застосували наступні методи:

- узагальнено історичний підхід для вивчення суті, особливості, класифікації та розвитку російської геополітики;
- описовий підхід для пояснення особливостей російської геополітики та його функціонуванні в сучасному світі;
- порівняльний підхід для встановлення відмінності між геополітикою Росії та інших країн.

Структура роботи відповідає меті і завданням дослідження. Ця кваліфікаційна наукова робота складається зі вступу, трьох розділів (перший та другий розділи поділені на три підрозділи кожен, а третій – на два підрозділи), висновків, а також списку джерел, використаних у процесі її написання. Загальний обсяг роботи становить 58 сторінок, з-поміж яких основної частини – 48 сторінок. Список пунктів використаної літератури складається із 37 позицій.

Розділ I. Методологія дослідження геополітичних процесів

1.1 Геополітика: суть та генеза.

Є різні підходи до визначення поняття геополітика. Від ототожнення з управлінням загальними світовими процесами, державою чи спільнотою, до твердження, що геополітика – це самостійна наука. Сам процес формування уявлення про геополітику є доволі складним, але разом з тим це допомагає збільшити методологічну базу і практичне використання цієї науки.

Для прикладу Р.Челлен – автор поняття геополітика, писав, що це поняття складається з двох грецьких слів. Перше – це geo – земля, друге – politicos – держава. Також автор писав наступне : « геополітика – це вчення про державу як географічний організм чи явище в просторі : вона, таким чином, є вченням про державу як країну, територію чи область»[4].

Якщо порівнювати геополітику з політичної географією, то на відміну від другого, геополітика немає чіткого визначення. Її часто можна розуміти, як науку яка вивчає глобальну політику, а також політичні відносини. Тобто, це означає , що це поняття може використовуватися, щоб дати оцінку державі на міжнародній арені, знайти її місце в системі міжнародних досліджень.

Отож, є декілька визначень, для визначення, що таке геополітика. Одне з визначень можна трактувати, так: геополітика може служити визначенням політики держави, враховуючи вплив природного середовища.

Друге визначення, це – наука, яка комплексно вивчає політичні, історичні та географічні фактори, які є взаємопов'язані і впливають на формування та розвиток стратегічного курсу країни.

За З.Бжезінським, геополітика – це поєднання політичних та географічних факторів, які впливають на місце держави, з увагою на те, що географія впливає на політику.

За П.Галлуа, геополітика - це наука вивчення відносин між владною політикою та географічними факторами.

За Мадіссоном та В.Шаховим, геополітика – це наука, яка вивчає контроль над простором.

К.С. Гаджієв розглядає геополітику : « ...як дисципліну, що вивчає основні структури і суб'єкти, глобальні чи стратегічні напрями, найважливіші закономірності та принципи життєдіяльності, функціонування й еволюції сучасного світового товариства»[1].

За «Міжнародною енциклопедією» : « геополітика – це дисципліна, що досліджує відносини між континентальними і морськими ареалами і політикою з метою проведення відповідної зовнішньої політики» [1].

К.Грей у другій половині 70-х років ХХ ст. назвав геополітику : « ...наукою про взаємозв'язок фізичного середовища, як воно сприймається, змінюється і використовується людьми і світовою політикою...Геополітика торкається взаємозв'язку міжнародної політичної могутності і географічного фактора.

Також, геополітику – можна визначати, як науку, яка може досліджувати політику різних держав, суб'єктів та їхні можливості, щодо використання геопростору, для здійснення військово – політичних, економічних, культурних цілей.

Отож, з визначень виходить, що в основі геополітики – це географія, як окрема система природничих наук, більшість дослідників схиляються до думки що геополітику можна визначати, як географічну дисципліну. Супротивники такого твердження, в основному політологи, стверджують, що неможливо ототожнювати географію з політичними процесами. Також, геополітика може пов'язувати в собі політичні процеси та земні простори. Раніше для прикладу, науковці вважали, що геополітика на відміну від політичної географії, може досліджувати лише глобальний простір. Згодом, завдяки розвитку цієї науки та появі багатьох праць, які описували політичні стратегії, думка змінилась.

В геополітики є власний предмет та об'єкт досліджень. До основного об'єкту ми можемо віднести геополітичну структуру навколишнього світу. Тобто, геополітична структура світу, яка відображає баланс сил на міжнародній арені в певний історичний період має назву – світосистема.

Суб'єкти геополітичного планування - є тими інструментами, які мають дві ролі : генерують стабілізацію або змінюють політичну структуру світу. Головними суб'єктами – є держави. Держави - є носіями двох ключових понять – це геополітичні осі та геополітичні гравці.

Так, як держави називають геостратегічними гравцями, З. Бжезінський стверджував наступне : « це держави, що мають спроможність і національну волю застосовувати силу чи вплив поза своїми кордонами для того, щоб змінити наявний геополітичний стан справ»[4]. За геополітичні осі стверджував наступне: « це держави, чия вага походить не з їхньої сили і мотивації, а радше з вад розташування та з наслідків їхніх потенційно вразливих умов для поведінки геостратегічних гравців»[4].

Так, як держави виступають суб'єктами міжнародного права, вони можуть створювати різні міжнародні або регіональні організації, і на них власне, розповсюджується теж геополітична суб'єктність.

Завдяки поширенню ліберальних цінностей у XVIII – XX.ст та збільшенню темпів глобалізації в кінці XX.ст – політичний та економічний суверенітет держав був поставлений під сумнів. Тобто, якщо раніше геополітика використовувалась для опису зміни циклів гегемонії держав, то вже у XX – XXI ст. то на міжнародну арену вийшли транснаціональні компанії, як повноцінні самостійні політичні суб'єкти, які визначають співвідношення сил на глобальному та регіональному рівні. Неодноразово, згадувалось за регіональну геополітику. Якщо говорити за її суб'єкти, то це політико – територіальні складові кожної окремої держави.

Ступінь розробки поняттєвого термінологічного апарату вказує на рівень сформованості будь-якої науки. Отож, в геополітиці, її термінологія дедалі більше взаємодіє з усіма сферами життя.

Говорячи за джерела геополітики, її генезу, то сучасна геополітика в основі має ідеї географічного детермінізму, який бере початок з самої давнини. Ще в античність, мислителі, такі, як Гіппократ, Парменід, Аристотель стверджували, що географічне середовище впливає на життя людей та суспільства, на їхні звичаї та способи правління.

Згодом, географічні концепції античності врахували фактор Моря та Суші, як одну з найголовніших характеристик держав. Для прикладу, можна взяти Аристотеля, який у своїй роботі «Політика», писав що о.Крит, призначений самою природою для Греції. Тобто, завдяки цьому вона володіє морем та сушею. Гіппократ у своїй роботі «Про повітря, води і місцевості» писав, що географічні умови та клімат впливають на суспільний лад та характер людини. Інтерес древніх греків до впливу географії на суспільство, лад, зумовлено розвитком цивілізації, збільшення міст – держав, колонізації території Середземномор'я.

Арабський історик Ібн Хальдун, у своїх працях використовував античні уявлення про географічний вплив в розвитку суспільства. За його твердженням, природні умови мають першорядний вплив на формування соціально – політичного життя, історії. Ібн Хальдун створив теорію історичних циклів. За його теорією у країнах, які мають помірний клімат, основною силою є кочівники, які переважають осіле населення, городян. Згодом ці кочівники атакують сусідні території і там осідають. Через декілька поколінь, вони втрачають перевагу над осілими, бо самі таким ж стають. Нові хвилі кочівників нападають на них і так розпочинається тим самим черговий цикл історії.

Важливим етапом, у розвитку географічного детермінізму, була епоха Великих географічних відкриттів. Француз Ж.Боден у своїй книзі «Шість книг про державу» стверджував, що географічні фактори, такі як клімат, мають вплив на державний устрій, а також фізичну перевагу одного народу над іншими.

Також, за його ідеєю, державні діячі у своїй діяльності, повинні враховувати кліматичні умови. По суті, його думка про залежність держави від навколишніх природних умов близька до думки сучасних геополітиків.

У своїй праці «Про дух законів» французький філософ – просвітник Ш.Монтеск'є слідом за Ж.Боденом пояснював те, що географічні умови впливають на характер, звичаї, господарський та політичний лад народів.

Німецький вчений І.Гердер, стверджував, що фізична природа, такі як клімат та географічне положення мають суттєвий вплив на розвиток цивілізації. Німецький вчений А.Гумбольдт, вважав, що географія повинна давати повну картину навколишнього світу. Філософ І.Кант висловлював думку, що фізичне середовище впливає на національний характер, на « політичну географію», економіку та поширення релігії на різних територіях.

Філософ Г.Гегель у «Філософії історії» вказував на те, що кожна держава мала різні етапи історії, через географічні фактори. Тобто, він розглядав, природні характеристики країн, які відразу та назавжди виключали їх з історичного руху.

Починаючи з ХІХ ст. ті науковці, які були прихильниками географічного детермінізму, розглядали вплив на суспільне життя, не лише суто клімату, а сукупність усіх географічних факторів. Найбільш вдало, описав англійський географ Г.Бокль. Згодом, в цьому ж столітті, розвиток школи географічного детермінізму був зосереджений в Німеччині. Найповнішого розвитку вона досягла в кінця ХІХ ст. на початку ХХ ст. Головним хто розвинув цю школу був Фрідріх Ратцель.

Також, окрім географічного напрямку, до джерел геополітики можна віднести воєнно- стратегічні та цивілізаційні концепції. До цивілізаційного можна віднести роботи М.Данилевського, К.Леонтьєва, О.Шпенглера, П. Савицького. З представників воєнно-стратегічного – найбільший вагомий внесок зробив німецький теоретик К.Клаузевіц та Х.Мольтке.

Отже, виходить, що джерела, предісторія до творення науки геополітика є досить тривала. Вона охоплює багато суджень, знань та уявлень.

1.2 Методи та особливості дослідження геополітичних процесів

Як раніше стверджувалось, геополітика – це наука про глобальні економічні, політичні та інші процеси, варто також розглянути її методи. Тому виходить, що геополітика має різні методи, для того, щоб вивчити той, чи інший процес. Зазвичай, їхня основа була створена в інших науках. Для прикладу – це історія, географія, політична географія, політологія та соціологія. Також, це може бути будь – яка сфера, яка пов’язана загалом з наукою : історичний, інституціональний, антропологічний, емпіричних досліджень і т.д.

Отже, варто визначити головні методи геополітики. Перший з них – це системний метод. Він використовує структурно – функціональний підхід. К.Маркс та Т.Парсонс є представниками цього методу. Детально цей метод був розроблений Т.Парсонсоном у 50 – 60 х роках ХХ ст. В основі системного методу є аналіз будь – якої сфери громадського життя, зокрема геополітики, як цілісного організму, який постійно взаємодіє з тим середовищем, яке тебе оточує.

Порівняльний метод є в багатьох науках про суспільство: історія, географія, соціологія та політологія. Для прикладу, порівняльний метод використовував Платон та Аристотель. О.Конт ввів цей метод у соціологію. Суть даного методу полягає у зіставленні однакових за типом явищ життя, задля того щоб виділити загальні особливі риси та специфіку, пошук оптимальних шляхів вирішення задач, завдяки цьому, можна використовувати досвід інших народів та держав.

Діяльнісний метод, особливо в політології, психології та соціології використовується в цих науках задля того, щоб вивчити залежність поведінки

індивідів або ж груп від більших глобальних груп. Також цей метод використовується для вивчення психологічних характеристик націй та класів.

Геополітика у свою чергу, використовує діяльнісний метод, щоб проаналізувати геополітичний процес, який динамічно рухається. Це означає, що геополітика розглядає це як циклічний процес, який має власні стадії та етапи.

Багато вчених вважає, що специфічним розвитком діяльнісного підходу виступає критико – діалектичний метод. Тобто, він орієнтує на те, щоб критично аналізувати явища, факти, течії у геополітиці. Відповідно цим методом активно користувалися марксиста та неомарксиста, а також в соціал-демократичній думці.

Здавна в усіх суспільних науках використовується історичний метод. Цей метод вимагає вивчення всіх явищ життя, послідовно слідуючи часовому розвитку, а також знаходження зв'язку минулого з сьогоденням та майбутнім. Тому, історичний метод в геополітиці є одним з найважливіших, так само як і для історії, політології та соціології. Також, М.Ковалевський завдяки порівняльному та історичному методу створив історико – порівняльний метод.

Нормативно – ціннісний метод містить у собі пояснення значень тих чи інших фактів, явищ для держави, оцінку фактів або явища, як благо для індивіда та країни. Оцінка може надаватись або з позицій справедливості або з несправедливості. Варто наголосити, що політик при прийнятті рішень повинен брати до уваги, що він повинен слідувати етичним норм та цінностям.

Такий метод, зазвичай ідеалізує політичних лідерів та загалом політиків, які приймають час від часу непродумані політичні рішення, які можуть докорінно змінити геополітичну ситуацію. Для прикладу нормативно – ціннісного методу може бути рішення Горбачова – Шеварднадзе про передачу 60 тис.кв.км Берингова моря США, щодо розпуску Організації країн Варшавського договору або рішення Єльцина та ін. про ліквідацію СРСР та створення СНД.

Ретельного вивчення залежностей між різними сферами громадського життя або відносин між країнами вимагає функціональний метод. Тобто якщо вивчати ці залежності, то зазвичай, беруть економічні, політичні відносини, рівні військових контактів та ступінь урбанізація, рівень політичної активності, щільність розселення. Вагомим мінусом цього методу є те, що він далекий від етичних оцінок геополітичних рішень і будується по суті на прагматичних установках. Н.Макіавеллі – є одним з перших хто використав цей метод. У своїй книзі «Державець», він писав що політика, відмовилась від релігійних та етичних цінностей. Методологічна засада полягала в аналізі реального життя, а також життя.

Дотичним до функціонального методу є біхевіористський метод, він доповнює його. Даний метод, широко використовує методи природничих наук, а також деяких соціологічних досліджень. Вудро Вільсон в 1880 році сформулював вимоги біхевіористського методу стосовно політики. Суть цих вимог зводилась до наступного :

- геополітика та політика загалом мають особистісний вимір. Інтереси та дії людей виражає конкретна особа. Вона виступає головним об'єктом дослідження;
- людина, керуються психологічними мотивами, вони є головними мотивами поведінки індивіда;
- методи природничих наук широко використовуються, коли є нагода застосувати математичні або ж статистичні дані, можливості комп'ютерної техніки.

Структурно – функціональний аналіз, також є методом геополітики. За цим методом, аналізується суспільство, держави, як систему, яка є складною структурою, де кожен елемент виконує власні специфічні функції. Ці елементи діють відповідно до визначеної програми, яку визначає система.

Інституціональний метод орієнтує на вивчення інститутів, завдяки яким здійснюється політична діяльність. До цих інститутів входить – функціонування

держави, партій, організацій та об'єднань. До початку ХХ ст. цей метод був одним з найчастіше використовуваних, а саме в політології, геополітиці та соціології.

Також, варто звернути увагу на антропологічний методі. На першому місці є природа людини, яка є вищою за соціальні чинники. Природа людини, включає в себе широкий спектр потреб. Перш за все –це матеріальні цінності(вода, їжа, безпека, житло). Принципово важливим, є те що людина сприймається як істота соціальна, біологічна та розумна, яка має волю. Антропологічний метод дає можливість виявляти ірраціональні, інстинктивні мотиви поведінки людини при вивченні соціального середовища або при прийнятті політичних, економічних, соціальних або військових рішень.

В геополітиці також є методи емпіричних досліджень. До них входять аналіз документів, експерименти, опитування.

До останніх можна віднести загальнологічні методи. Вони відносяться до організації та процедури пізнавального процесу, який пов'язаний з геополітичними діями, трансформаціями та змінами. Також, в цю групу входить аналіз і синтез, дедукція та індукція, усі види експерименту, математичні та прогностичні методи.

1.3 Сучасна геополітична думка.

З розвитком геополітики, збільшенню бази, та створення факту того, що вона є наука, в сучасному світу існує декілька геополітичних думок або ж концепцій.

Перша з них – атлантизм. Цю думку розвинули учні та послідовники Н. Спайкмена. Учень Д. Мейніго значну увагу приділяв культурно – функціональному аналізу в геополітиці. Також Г. Кіссінджер, послідовник Спайкмена, в часи холодної війни, вважав, що США повинно об'єднати

розрізненні берегові зони в одне ціле і завдяки цьому атлантисти зможуть мати повний контроль над Євразією та СРСР. За Кіссіджером США повинна була використовувати метод «батога і пряника». Для прикладу, він стверджував, що США має воювати з В'єтнамом, з Китаєм – співпрацювати, а також підтримувати режим в Ірані і що цікаво – націоналістів в Україні та Прибалтиці. Його ідеї тісно було пов'язані з доктриною США та НАТО.

Згодом, у 90 – х роках ХХ ст, геополітична думка на Заході мала два напрямки. Перший – це був неоатлантизм С.Хантінгтона, та другий напрям – це «кінець історії» Ф.Фукуями.

С.Хантінгтон опублікував статтю «Зіткнення цивілізацій», а потім в 1996 році видав книжку «Зіткнення цивілізацій і світова перебудова світового порядку». Основні ідеї Хантінгтона базувались на тому, що в ХХ ст, було протистояння ідеологій, а в ХХІ ст, відбувається протистояння цивілізацій та релігій. Для США він відводив спеціальну роль в новому світовому порядку і стверджував, що саме панування США дає їм змогу, тримати добробут американців, а також підтримування майбутньої свободи, ліберальних економік та міжнародного права. За Захід він писав, що вони не є універсальним і те, що їхня головна роль полягає в тому, щоб в епоху поліцентризму, він був відповідальним за збереження власних інтересів і не допускав розв'язуванню нових конфліктів.

Також, за ідеєю Хантінгтона, те що, атлантисти перемогли євразійців, не є перемогою цивілізації. Тому він вважає, що така перемога Заходу та США в холодній війні є тимчасовою. Така тимчасова перемога, навпаки вплинула на те, що Схід посилить власні культурні особливості та збільшиться його розповсюдження. До цих особливостей, входить посилення впливу релігії (іслам, православ'я, буддизм, індуїзм та конфуціанство). Хантінгтон не відкидав ідеї, те що на світову арену можуть заявити про себе різні цивілізації, зазвичай це : латиноамериканська, слов'яно – православна, китайська(конфуціанська і навіть африканська. Також, Хантінгтон вважав, що якщо буде третя світова

війна, то вона буде війною цивілізацій. Єдиний шлях запобігти цій війні – потрібно більше вивчати спільні та відмінні риси цивілізацій та знайти шлях, як співіснувати мирно.

Наприкінці ХХ ст. США почала культурну та економічну експансію в Євразії. Цей процес, описав З. Бжезінський у своїй книзі « Велика шахівниця, панування Америки і її геостратегічні імперативи» . Автор книги зробив декілька моделей поведінки держав. Для прикладу, коли розпався СРСР, він стверджував, що геополітичний стан в Євразії не змінюється. В Америці, як писав Бжезінський, є декілька завдань, щоб виконати власні геостратегічні завдання. Перше завдання – це створити світову спільноту , яка буде готова до співробітництва, друге завдання – не допустити, щоб в Євразії знову зародився суперник, які зможе протистояти США. За Бжезінським, цієї державою може стати Росія, так як вона досі не визначилась, чи йти демократичним шляхом, чи шляхом євразійської імперії. Можна зробити висновок, що Росія обрала другий шлях і всі ці роки намагалась стати важливим регіональним гравцем і протистояти демократичному Заходу та США.

В сучасній геополітиці також існує інша концепція. Вона отримала назву мондіалізм. Суть цієї концепції полягає у повній планетарній інтеграції Російський письменник Ф. Достоєвський стверджував, що Росія повинна об'єднати все людство в братській єдності. Французький мислитель О. Конт вважав, що людство – це по суті всесвітня батьківщина, яка повинна об'єднати усіх людей, якщо не зараз, то в майбутньому. Такі ж схожі ідеї висловлював К. Маркс та Ф. Енгельс у своєму «Маніфесті», де була написана, одна з найпопулярніших фраз : « Пролетарії всіх країн, єднайтеся!». В концепції Л. Троцького та М. Бухаріна ідея про перманентну революцію знаходить себе в перемозі комуністів у Китаї 1949 року. Була створена ідея, що росіяни та китайці брати навіки.

Американці, як відомо, з різних робіт, давно мають ідея про те, що їхня нація є виключно особливою. З середини ХІХ ст. ряд американських ідеологів

прогнозували, що найближчому майбутньому США стане центром, де навколо нього об'єднаються усі інші нації в єдиний народ. Найбільш чітко, так ідеї були, сформульовані американським політологом Г. Моїсом. Він стверджував, що ХХ ст. має стати часом, коли США буде панувати. Г. Моїс прогнозував, що американська нація, повинна взяти на себе відповідальність, за те, що вони мають нести стабільність та прогрес американського зразка. Згодом, такі ідеї були закладені після перемоги в Другій світовій війні в 1945 році. В зовнішню політику США підкреслювалось, що вони, як переможці, повинні нести тягар відповідальності за подальше керування світом.

Мондіалізм та його ідеї найкраще були розвинуті в США, з с початку ХХ ст. В цій країні сформувався своєрідний центр, де створювалися та реалізувалася ця концепція. Було створено декілька моделей, при яких уся світова спільнота стає єдиною світовою системою, де США стають лідером. Одну з моделей створив американський соціолог, який був росіянином за походженням, П. Сорокін. Його ж концепція, була модернізована у 70 – х роках ХХ ст. аналітиками під керівництвом Г. Кіссінджером та З. Бжезінським. Отож, їхні ідеї полягали у тому, що вони створили моделі, при яких створюється нова культурно – ідеологічна цивілізація, яка буде проміжною між капіталізмом та соціалізмом, а також створюється світовий уряд. До цього світового уряду мають увійти Вашингтон та Москва. В цій моделі, СРСР повинен йти на поступки Вашингтону по усіх принципових питаннях. Це скорочення різного військового озброєння, розпуск Варшавського договору. По суті, все це призвело до розвалу політичної та економічної системи СРСР. Захід не пішов ні на які геополітичні та ідеологічні поступки. Тому, мондіалізм, був ефективно використаний політиками атлантистами, що допомогло їм виграти холодну війну.

Ф. Фукуяма створив нову версію мондіалізму. В 1989 році, він опублікував статтю «Кінець історії?», а в 1992 році видав книгу «Кінець історії і остання людина». Тобто за його концепцією, настає кінець історії і запускається процес планетарного існування людства. Це означає, що регіони, тобто держави орієнтуються на наймогутніші центри . Він стверджував, що під час холодної

війни, лібералізм був змушений боротися з тими залишками, які залишив після себе абсолютизм, тобто більшовизм та фашизм. І після перемоги лібералізму, настає нова етап, коли ця утверджується ліберальна демократія, як найоптимальніша форма розумної держави.

З цим фактором, Фукуяма, як прихильник неомондіалізму, пов'язує зародження нового існування людства, а саме планетарного. При такому типі існувати ринок і звичайно демократія, які будуть інтегруватись в єдине ціле.

Також, існує інша школа геополітики. В ХХ ст. наприкінці 60 – х років у Франції виник нова течія під назвою « нові праві». Цю нову течію очолив французький публіцист А. Бенуа. В цій школі були об'єднані прихильники соціалізму буржуазної демократії, модерністи, германофіли та слов'янофіли.

В основі « нових правих» був принцип континентальної політики. Тобто це означало, що всі народи, етноси, які живуть в Європі мають спільне минуле та мають право на спільне майбутнє. Проголошувалася ідея того, що потрібно виходити з НАТО та мати власний суверенний нейтралітет, при тому створюючи власну ядерну програму. Де Голль, який був президентом Франції, був прихильником такої політики до кінця 60 – х років. Прихильники цієї школи шукали шляхи, як порозумітися зі Сходом, а також проявляли інтерес до СРСР та Китаю та яку вони ведуть зовнішню політику. « Нові праві» вбачали ідею того, Європа та СРСР повинні об'єднатися в єдиний союз, щоб протистояти мондіалізму та атлантизму.

Лідер руху «Юна Європа» бельгієць Ж. Тіріара теж був прихильником доктрини « нових правих». Його ідея полягає у тому, що держава може далі розвиватись, лише у випадку, коли має владу над великими геополітичним простором, тобто великими територіями. Щоб володіти таким простором і далі розвиватись, країни Європи повинні об'єднатися в одне ціле, щоб протистояти Америці. Згодом, Ж. Тіріара робить висновок, що Європа повинна об'єднатися з СРСР , щоб були сили та ресурси на боротьбу з США. Варто наголосити, що

лідер руху «Юна Європа» був прихильником радянського соціалізму і вважав себе представником європейських націонал – більшовиків.

До прихильників « нових правих» та націонал – більшовиків себе зараховував австрійський генерал Й. Локхаузен. Він випустив власну працю « Мужність володарювати. Мислити континентами». За його ідеєю, Європа є тимчасовим континентальним утворенням, яка тимчасово опинилася під контролем таласократії. Австрійський генерал стверджував, що якби столицею Німеччини був би Кенігсберг, замість Берліну, то німці б точно утворили союз з Росією на протипагу англосаксонській таласократії. На його думку, якби вони були б поодинокі, то не змогли б вступити у боротьбу проти впливу англосаксонських держав.

Ще одна потужна течія, яка була в Європі наприкінці ХХ ст. була прикладна геополітика. Француз Ів Лакост, вважав, що завдяки геополітиці можна вирішувати різні локальні проблеми. До цих локальних проблем він включав : електоральні настрої населення, формування іміджу політичному лідеру та вплив медіа на суспільство.

В кінці 60 – 70 х років ХХ ст. геополітична концепція євразійство знайшла своїх нових прихильників та ідеологів, звідси виникла нова течія – неєвразійство. Ця нова концепція пов'язана з істориком Л. Гумільовим.

Л. Гумільов, використовуючи висновки історії та географії, дійшов до висновку, що росіяни – є особливим етносом, який сформувався завдяки злиттю слов'ян в одне ціле. На його думку, науково - технічний прогрес, суттєво вплинули на зовнішній вигляд етносів та їхній менталітет, які проживають на території Євразії. Але, місцеві сили які були споконвічні, впливають на жителів до останнього.

Неоевразійство має декілька течій. О. Дугін створив одну з них. Його ідея полягала в тому, що Росія – є віссю геополітичного простору. Завдання Росії – утворення імперії за формою євразійського соціалізму.

Інша течія, підтримує та розвиває думку про те, що потрібно відновити сильні економічні зв'язки між колишніми республіками СРСР. Цю ідею колись, підтримував колишній президент Казахстану – Н. Назарбаєв.

Після розпаду СРСР, прихильники євразійства, вважають, що закінчився біполярний світ і почався однополярний. По суті, їхній прогноз не збувся. Прихильники неоевразійства, в той час вважали, що Росія не погодиться з таким варіантом і буде продовжувати свою лінію. Де факто, Росія продовжує протистояння з Заходом та США. Але варто розглянути, ряд моделей нового світоустрою.

Згадуваний О. Дугін вважає, що оновлена РФ, зможе зміцнити свою державність та економіку, що послужить їм тим, що вони знайдуть своє відповідне місце на міжнародній арені.

Друга модель, прогнозує, що у ХХ ст, Китай стане найбільшою силою, яка виступатиме проти атлантизму. Швидкий ріст економіки, велика територія, тобто геополітичний простір, сучасна армія – це всі ресурси і не тільки, допоможуть Китаю у протистоянні. Де факто, Китай балансує між євразійством та атлантизмом і така політика невизначеності буде ще тривалою

Ще одна з моделей, це якщо ісламські країни та Індія зможуть протистояти атлантизму та мондіалізму, але лише у випадку якщо їм допомагатиме Росія.

До ще однією з концепцій можна вважати глобалізм. Глобалізм – цивілізаційний процес, які має колосальний вплив на політичні та інші сфери життя людей. У перше цей термін був запроваджений в 60 – х роках ХХ ст. теоретиками : М. Мисарович, Д. Медоуз, Е. Ласло.

Цей термін містив в собі декілька тлумачень :

- глобалізація – це процес, завдяки якому зміцнюються зв'язки з усіх куточків світу ;
- глобалізація – це процес, коли поширюються єдині цінності, технології, культура, ідеї для усіх людей які проживають на планеті Земля ;

- процес при якому виникають проблеми, які потрібно вирішувати усією світовою спільнотою. Для прикладу це : військові, економічні, екологічні проблеми та ін;
- глобалізація, як процес при якому збільшується взаємозв'язок і взаємозалежність народів та країн, з метою підвищити вселюдські інтереси в усіх сферах суспільного життя.

Зазвичай глобалізацію поділяють на фінансову, технологічну, економічну та політичну. Тому, завдяки таким цивілізаційним процесам збільшується взаємозв'язок усіх країн, а саме етносів, тим самим об'єднує світ в одне ціле.

Цей процес зумовлений інформаційною революцією, розвитком світових телекомунікацій та цифрових технологій. Також, глобалізація економіки веде до покращенню суспільних відносин, стимулює активність громадян.

В основі формування єдиної Європи є атлантична модель. Західна Європа обрала ідею атлантичного федералізму. Тому, в пріоритеті, не об'єднання національних держав, а саме громадського суспільства з можливістю поетапно перейти до Європи регіонів.

Загалом, у сучасному світі процес глобалізації не є чітким та плавним. Так як, є різні світові центри, які хочуть нав'язати власні ідеї та цінності, що у свою чергу провокує на виникнення нових конфліктів.

Розділ II. Російська геополітика та її завдання.

2.1 Російська геополітика : виникнення та розвиток

Однією з ключових та актуальних питань є пошук джерел, а саме звідки походить та розвивається російська геополітика. В російські політологічних роботах, можна знайти багато припущень, щодо того, звідки бере початок російська геополітика. Представниками, хто був першими носіями геополітичного світобачення були російські євразисти початку ХХ ст., до цього складу входять : Д. Менделєєв, А. Воейков, Р. Фадєєв, Н. Данилевський, також можна віднести слов'янофілів, Івана ІV і т.д. Тобто, очевидно, що на роль тих самих перших, претендують різні люди, з різних епох та роду діяльності.

До другої половини ХІХ ст. в Росії внаслідок ряду внутрішньополітичних та зовнішньополітичних факторів, у представників різних наук формуються нові уявлення про простір, географію, а також роль цих факторів на державу, що у висновку зароджує та розвиває російську геополітичну науку.

Варто розглянути вплив зовнішньополітичних факторів, так як, воно мало суттєвий вплив на російських науковців. Під зовнішньополітичними факторами мається на увазі, що російські вчені і загалом тогочасні політичні діячі ознайомилися з роботами західних науковців. Одним з перших кого вивчали, це був німецький філософ Ф. Шеллінг і вчення про натурфілософію, основа в якій полягала у філософії природи, природа – це є самостійний предмет філософського дослідження. Завдяки філософії Шеллінга і його великим кількостям відкриттів в області біології, хімії, фізиці та медицині призвело до ідеї, що природа є самодостатньою, а також розуміння того, що взаємозалежності на перший погляд не пов'язаних один з одним явищ законів природи стало багато в чому поворотним пунктом у науковому світогляді та на розвиток геополітики. Доволі швидко, концепція детермінізму, розповсюджувалась на інші сфери інтелектуального життя, тому російські філософи, публіцисти, науковці шукали закони, завдяки яким людина та простір, який його оточує , можуть

взаємовпливати та взаємодіяти. Тому, приблизно з другої половини XIX ст. російські географи, історики, науковці намагались вивчити природу виникнення різних явищ, не лише їхній опис, а закони за якими вони існують. В Росії внаслідок цього, збільшувався інтерес до природознавства.

Ідеї представників західної геополітики – німецького енциклопедиста Александра фон Гумбольдта та німецького географа Карла Ріттера були досить популярні серед російської інтелігенції. Відомо, що Карл Ріттер був впевнений, в тому, що умови країни в більшій мірі мають вплив на людину і те, що роль природи в цьому значно недооцінена. Його ідеї значно вплинули на європейських науковців - Ф. Ратцель, П. Відаль де ла Бланш, а також і на російських теоретиків М. Погодіна, Т. Грановського та С. Соловйова.

Внаслідок вивчення західних вчень про геополітику та все що було тотожне, в російській геополітиці почалась та сформувалась військова школа російської геополітики, це якщо враховувати Д. Мілютіна і його послідовників. Так, як з початку XIX ст. в країнах Західної Європи повністю сформувалась думка про те, що географія простору грає одну з головних ролей, для тактики та стратегії, російські військові діячі почали проводити різні дослідження в цій області, а також впроваджувати спеціальні учбові курси у військових училищах.

Внаслідок, цього можна зрозуміти, що в більшості ідеї про взаємозв'язок географічного простору та держави, про взаємозв'язок політики держави та географії були взяті Росією напряду з Європи, де згодом ці знання в самій Росії, на той час Російській імперії перероблювались під потреби держави. Також, ці знання використовували для аналізу російської політики та простору, враховуючи при цьому досвід та висновки російських науковців. Завдяки цим переосмисленням та трактуванням, була закладена певна основа для російської геополітики. Попри те, що багато ідей були від західних науковців, згодом російська геополітика змогла розвиватись самостійно, створивши власну школу та продукт загально – політичної думки.

З початку другої половини XIX ст. – початку XX ст. в російській геополітичній думці сформувалось чотири основні підходи до розгляду простору і його взаємозв'язок з державою та суспільством.

Перший підхід характерний більш характерний для представників військової справи. Основі теоретики були, раніше згаданий Д. Мілютін, П. Язиков та А. Снесарьов. Особливість цього підходу базується на досить обмеженій сфері. На практиці, розробки були орієнтовані на використання у військовій сфері, при виконанні військової тактики та стратегії. Також, якщо говорити за цей підхід, можна говорити про обмеження поняття простору та загальних географічних факторів, такі як : клімат, ландшафт або ж наявність певних географічних об'єктів. За Д. Мілютіним була створена нова тенденція, а саме розширити рамки дослідження, при тому враховувати набір досліджуваних факторів. В аналіз і надалі залишається географічний простір, як основа при аналізі території. Також, за його пропозицією, у воєнно – статистичному аналізі почали розглядати населення, його менталітет, економічний та політичний стан на території і лише потім вже аналізувати військові сили держави. Ще однією особливістю цього підходу при аналізі географічного простору, мав більш практичний характер і це забезпечило подальший розвиток та теоретичну базу.

В другому підході оцінюється вплив простору на історію держави та розвиток суспільства. При цьому підході, в географічний простір входять, не лише звичайні географічні об'єкти, а сільськогосподарська діяльність людини, яка перебуває у постійному взаємозв'язку з простором. Найяскравішими представниками цього підходу були С. Соловйов та Л. Мечников. Науковці займались дослідженням проблеми, чому і як історія залежить від географічних факторів. С. Соловйов у своїх дослідженнях був одним з перших, хто популяризував ідею про те, що географічні фактори та різні природні умови мають чи не найбільший вплив при формуванні та розвитку історії держави і розвитку її суспільства. Також, науковець стверджував, що географічні фактори мають особливий вплив на початковому етапі, коли формується суспільство, коли людина, ще не спроможна підкорити собі сили природи. Звичайно, з часом

змінюється взаємодія між людиною та природою – суспільство саме формує навколишнє під свої потреби, але зв'язок при цьому зберігається між ними.

Інший представник другого підходу був Л. Мечников. Він був прихильником теорії географічного детермінізму. Тому власне, через вплив цієї теорії – він створив власну. Так як, Л. Мечников вважав, що географія та її фактори грають головну роль в розвитку суспільства, в результаті своїх досліджень, він дійшов до висновку, що з усіх наявних географічних об'єктів, найвагомішою та найпріоритетнішою для суспільства – є річка. Адже, саме перші та розвинуті цивілізації зароджувалися біля річок. Це твердження має також і теоретичну основу, бо фактично річка відображає сукупність усіх природних умов території, оскільки її характер безпосередньо є залежним від ландшафту, клімату, а також наявності природних об'єктів. Також, Л. Мечников розділив періоди розвитку різних цивілізацій, взявши за основу гідрологічні системи. Умовно, він поділив на три періоди, які були послідовними, та розвивались у власному природному середовищі : річковий період, морський та океанічний.

Представниками третього підходу де розглядався простір і його взаємозв'язок з державою та суспільством були : Ф. Тютчев, Н. Данилевський, В. Ламанський. Ці науковці розглядали географічний простір, як необхідну складову кожної цивілізації. За їхніми дослідженнями, географічний простір є особливою формою організації слов'янського світу. Тому, загалом, концепцію даного підходу вважають найбільш практичною, вона має ідеологічну основу, а також практичний напрям, щоб стверджувати, що вона вже схожа на геополітику. В цьому підході, науковці вже писали про пан – ідею, а саме ідею панславізму. В цій концепції відводили спеціальну роль « нової Росії », яка буде більшою за своїми масштабами і яка буде базуватись на особливому розумінні простору, як основного елементу її цивілізації. За цим підходом, описується існування важливого цивілізаційного простору, який включатиме в себе етнос, культуру, національний характер, менталітет, власну зовнішню та внутрішню політику. Варто наголосити, що представники цього підходу виходило з більш абстрактнішого до конкретного. Тобто, для них на першому місці – це цивілізація

з власною духовною культурою, а далі вже йде географія, яка є по-суті завершальним компонентом, щоб створити цілісність усієї цивілізації. Саме тому при вивченні всієї повноти географічного простору – виникає можливість повністю сформуванню цивілізацію. Отже, особливість цього підходу полягає в тому, що він має яскраво виражений ідеологічний характер. Також, формується образ ідеального простору, який стає домінуючим і формує зовнішню політику, кінцева мета в якого проголосити новий цивілізаційний простір, а звідси і мета до розширення географічного простору. Що цікаво, цей підхід або ж концепція панславізму схожа з концепціями німецьких класиків геополітики Р. Челлена та Ф. Ратцеля, які також мали ідеологічну основу та ідею про розширення географічного простору Німеччини.

Останній підхід – є найбільш пізнім, але по-суті своїй геополітичним. Є. Квашнін – Самарин – військовий історик, а також найбільш яскравим представником цього підходу. Дослідник ввів поняття « світовий центр », в якому акумулюються світові матеріальні та духовні цінності. За теорією історика, політика будь – якої держави може бути успішна лише в разі того, якщо вона здійснюється біля « світового центру ». Тому звідси виходить, що сильні держави повинні використовувати будь-які методи, щоб досягнути « світового центру ». Використовуючи свою теорію, Є. Квашнін – Самарин по- новому проаналізував історію Росії і для прикладу взяв її боротьбу за Прибалтику. Його теорія – є яскравим прикладом геополітичної концепції, коли власне інтереси держави, разом з її внутрішньою та зовнішньою політикою – є залежними від певних ресурсів, які розташовуються у конкретних географічних точках або ж території. Володіння такими територіям або ж точками дає сильній державі перевагу над іншими і проголошує курс на збереження та розширення геополітичного простору.

Отже, фактично з другої половини XIX ст. – початку XX ст. в російській політичній думці формується нові уявлення про те, як географія простору впливає на державу та суспільство. З цього моменту можна вважати відправною точкою зародження російської геополітики та школи.

2.2 Російська школа геополітики

В попередньому підрозділі було розглянуто як і звідки поетапно виникли вчення про російську геополітику і як її доповнювали різні науковці, збільшуючи при цьому теоретичну та практичну базу. У цьому розділі варто розглянути вже детально саму російську школу геополітики, так як, вона є однією з найбільш розвиненіших геополітичних наук у світі. Особливість полягає у тому, що в ході становлення і розвитку російської геополітичної думки було створено багато напрямів міжнародної політики, які впливали на її геополітичну стратегію.

Історія російської школи тісно пов'язана з постійними війнами та розширенням території Росії, що стимулювало дослідників вивчати та досліджувати географічні фактори та як вони впливають на силу держави.

Одним з перших теоретиків в сфері геополітики був М. Ломоносов. У своєму трактаті «Короткий опис різних подорожей по північних морях і показання можливого проходу Сибірським океаном в східну Індію» науковець писав, що завдяки Петру I Росія стала сильною морською державою, а також стверджував, що завдяки цьому її очікує довге благополуччя, де в основі буде морська міць держави. В своєму ж трактаті, він описував, що розширення держави свого ж простору дуже залежить від військової сили та стабільності всередині країни. Ці два фактори дають країні вести переможні війни та заключати вигідні договори, які забезпечуватимуть безпеку зовнішньої торгівлі. Також, він стверджував, що існує три джерела, які формують благополучну та сильну державу. Перше джерело – це внутрішній спокій, безпека та задоволення підданих. Друге джерело – переможні війни, з вигідними договорами. Третє джерело – міцні відносини із віддаленими народами через купецтво.

Також, Ломоносов приймав участь у підготовці експедиції в Камчатку. В своїй інструкції для морських командуючих офіцерів він виступав за

територіальне розширення геополітичного простору Росії і стверджував, що на ці території вже ніхто не матиме права на захоплення.

Яскравим представником російської школи геополітики був О. Хомяков. Він є основоположником російського слов'янофільства. В основі його ідеї, був геополітичний концепт, того, що Росія є спадкоємицею Русі IX – X ст. Під впливом цієї ідеї він висунув власний новий концепт XIX ст. Росія – є центром всього слов'янства. В ідеї слов'янофільства за основу було взято провіденціалізм. Головною місією Росії вбачався план у реалізації так званої «Святої Русі», де знайде своє втілення душа російського народу, а також православ'я, як він вважав, зможе віднайти істинну чистоту. Взагалі, православ'я мало б грати чи не головну роль у цій концепції, воно мало бути на протигагу Європі, а саме протестантству, католицизму і т.д. Фактично через цей концепт панславізму, ввійшов у фундамент російського бачення Континенту, як того, що є відокремленим від решти світу.

Наступний хто вніс вагомий внесок у розвиток російської школи геополітики був Ф. Тютчев. Його ідеї були близькі з слов'янофільською теорією про об'єднання слов'янських народів під лідерством Росії. Підтримуючи ідею про єдність слов'ян, Ф. Тютчев передбачав можливість єдності Заходу зі слов'янським світом, але не «залізом і кров'ю», а мирним процесом. Таке єднання на його думку, мало б відбуватись з визнанням Росії, як основною союзною силою. Також він виступав за ідею звільнення повністю Чорного моря від впливу Заходу, для того щоб Росія могла б створити сильний чорноморський флот. Тютчев був прихильником ідеї, того, що в російського народу та Росії справжнім ворогом є простір, тобто війна з Заходом буде неминуча, тому що Схід та Захід знаходяться у вічному протистоянні. Також, він вважав, що питання східних земель в Росії буде довго мучити його покоління, так як він відкидав ідею про те, що вони мають право на власну державу і там немає місця окремим державам, як в Західній Європі.

В попередньому підрозділі коротко згадувався військовий Д. Мілютін. В Росії його вважають, як першого російського вченим – геополітиком. У своїй роботі «Критичне дослідження значення військової географії та статистики» автор заклав основи ідеології російської геополітики та визначив основні геополітичні пріоритети Росії, тоді Російської імперії, в середині ХІХ ст. Основним супротивником для Росії в той час Мілютін робив Британську імперію. Для того щоб підтримувати баланс в Європі та на Близькому Сході він виступав за ідею про необхідність військово – політичного союзу Росії та Німеччини.

Д. Мілютін виділяв предмет географії та геополітики. Військовий вважав, що предметом можуть бути усі загальні та приватні закономірності функціонування держави (військова та економічна міць, політична система, географічне положення, простір, а також географія сусідніх держав). Залежно від того, яка це держава, чи це континентальна чи морська – головна увага буде зосереджена на флоті та сухопутних військах. Тому він вважав, що всі дослідження поширюються майже на всі аспекти держави, а вже потім ведуть до єдиної мети – визначити силу та могутність держави у військовому відношенні. Тому Мілютін дійшов до висновку, що з якої б сторони не розглядалась політичне життя держави, предметом дослідження завжди будуть : територія, населення та державний устрій. Також він рекомендував при дослідженні однієї держави порівнювати з іншими в цілому.

Загалом, Д. Мілютін поділяв геополітику на три частини :

- загальний огляд цілої держави, розглядаючи при цьому, як держава впливає на власну військову силу;
- дослідження збройних сил сухопутних та морських, якщо такі є ;
- дослідження стратегічної позиції держави.

Таким чином, Д. Мілютін вважається засновником російської геополітичної школи. Він був одним з перших хто виділяв спеціальну роль географічному простору, який має суттєвий вплив на розвиток держави.

Послідовник Д. Мілютіна був А. Снесарєв – російський воєначальник, географ та сходознавець. В напрямку геополітики його головною роботою стала праця з військової географії, яку він почав писати в 1917 році, а завершив в радянський період.

У своїй роботі « Афганістан» А. Снесарєв описав географію з військово – політичної точки зору. Він відзначав, що військова географія досліджує географічні об'єкти. До цих географічних об'єктів від відносив наступне : населення та рух і розподіл народів, народна праця. Взагалі, географ вважав, що народ та природне середовище - є найголовнішими елементами геополітики. За його ідеєю, народ – це трудова сила, а також важливий резерв для військової могутності. Також, він вважав, що при вивченні природного середовища, варто звертати увагу на шляхи сполучення, щоб розуміти, чи можна перекидати військові вантажі у різні пори року.

Російський воєначальник досліджував етнос та географію Середнього Сходу, враховуючи Іран та Афганістан. А. Снесарєв відзначив політичне значення завойованих територій. Він вважав, що ці території є важливими не з точки зору багатства, а те він є сусідом Індії – джерелом виняткового багатства.

А. Снесарєв зробив висновку щодо того, що потрібно виділяти при політичному аналізі будь – якої держави :

- 1) знайти джерело багатств держави;
- 2) проаналізувати, чи є маленькі та несильні країни, які оточують цю державу ;
- 3) аналіз території, з якої можна здійснити наступ на джерело, яке робить багатим цю державу.

Таким чином, територія будь – якого регіону з політичної точки зору – це великий район, який повинен мати джерело багатств.

Також, російський військовий зазначив, що з середини ХІХ ст. географія, стала широко використовувати статистичний метод.

Розвиваючи ідею Мілютіна, Снесарєв розглядав географічне положення держави, включаючи характер території (материковий або острівний), також він включав до цього склад населення сусідніх держав. Тому якщо підсумувати, за А. Снесарєвим військова географія (геополітика) – це наука, яка вивчає територію, сили та засоби країни, її природні, політичні та економічні характеристики.

Біля джерел найпотужнішого в російській геополітичній думці євразійської течії стояв російський публіцист М. Данилевський. У своїй головній праці «Росія та Європа» - М. Данилевський створив власну теорію культурно – історичного типу на протигагу європейській концепції соціального прогресу. М. Данилевський, стверджував, що існує десять культурно – історичних типів, тобто носіїв, які мають власну культуру та історичний вплив : єгипетська, китайська, індійський, асиро – вавилонський, німецько – романська (європейська) , слов'янський, іранський, єврейський, грецький та арабський. За думкою російського публіциста слов'янська Росія повинна утворити новий культурно – історичний тип. Цей новий культурно – історичний тип зможе розвинути всі сфери людської діяльності.

Також, у книзі « Росія та Європа» публіцист увів в науковий обіг геополітичне визначення зовнішній політичній силі. Зовнішня політична сила за М. Данилевським властива лише могутнім державам, які мають сильну армію та флот. Ці елементи зовнішньої сили – є визначальними, але при цьому варто дотримуватись пропорції, чи більший географічний простір держави, чим більша її армія повинна бути.

М. Данилевський на протигагу Європі пропонував створити федерацію слов'ян, де столиця буде розташована у Константинополі. Також він створив план, де поділив Австрію та Туреччину. Поділ він передбачав завдяки війні з ними, при цьому об'єднавшись з іншими європейськими країнами на чолі з Францією. Якщо Росія, як вважав Данилевський, зможе захопити Константинополь – це дасть повний контроль над Чорним морем і дасть Росії

вийти до теплих морів. Також, якби вони перемогли, публіцист вважав, що єдиним союзником може бути лише Пруссія.

Також у своїй статті «Загальноєвропейські інтереси», яку опублікував в 1879 році, Данилевський зазначив, що єдиним та вічним ворогом Росії є Англія, тогочасна Британська імперія. За його ідеєю, вона завжди прагне нашкодити та вступити у війну. До такого висновку, він дійшов з аналізу міжнародних відносин Росії з європейськими країнами.

В іншій статті, яку опублікував в 1879 році, М. Данилевський зробив висновок, що Європа – це по суті утворений політичний організм, який протистоїть Росії, а Росія у свою чергу є представницею слов'янського світу і є «Анти-Європа».

Геополітичні ідеї Н. Данилевського вплинули суттєво на формування геополітичних ідей, слов'янофіла К. Леонт'єва. Леонт'єв був прихильником монархізму, в якому на перших ролях повинно бути православ'я, а народ повинен бути байдужим до політичних питань. Головними цінностями які повинні захищати росіяни повинні бути суворі церковно християнство, візантійсько – римського типу, також вони повинні зберігати міцну монархію.

У своїй праці « Візантизм і слов'янство», яка була опублікована в 1875 році, К. Леонт'єв описав власне бачення, всесвітньо – історичного розвитку. На його думку, життя людей, різних суспільств, держав схоже на життя організмів та органічних явищ. Умовно він поділяв життя на три етапи: немовля, квітучий вік і останній смерть та розкладання. Щодо держави, то висунув власну концепцію життєвого циклу держави, зазначивши, що її розвиток завжди супроводжується пошуком властивої йому політичної форми, а коли ж вона знаходить цю форму і згодом виникає криза цієї форми, то держава входить в останній етап – смерть та розклад. Взагалі К. Леонт'єв вважав, що будь – яка держава не може жити більше дванадцяти століть.

Як і Данилевський, Леонт'єв вважав, що Росія повинна очолювати новостворений слов'янський світ – це означало що вона, не є просто

європейською державою, а цілим особливим світом, зі своєю цивілізацією. За ідеєю публіциста, Європа та її цивілізація знаходиться на останній стадії свого розвитку і саме її розкладання - це звичайний природний процес.

Також, К. Леонт'єв мав цікаву думку – він стверджував, що об'єднання слов'янських народів не можуть бути виконане, так як вони жили та живуть на основі чужого фундаменту. Тому, він виступав проти об'єднання Росії з слов'янськими країнами, оскільки таке об'єднання послабить візантійські цінності у житті населення Росії. Публіцист був за те, що в Росії життєві інтереси повинні бути зосереджені на Царгороді та чорноморські протоки.

Іншим важливим представником російської геополітичної школи був - географ Л. Мечников. Він також зробив вагомий внесок у розвиток цієї науки, а також про те, що географія має особливий вплив на держави та суспільство. Вчений дійшов до висновку, що цивілізації зароджуються в специфічних географічних умовах. Як і згадувалось раніше, за його концепцією, ті території які були центром для цивілізації завжди мали річку. Завдяки ній населення масово жило біля неї, що стимулювало зародження цивілізацій. Згідно за його ідеєю, найуспішніші цивілізації виникли на великих річках: єгипетська – у долині Нілу, азіатська – у міжріччі Тигра та Євфрату, китайська – на річках Хуанхе та Янцзи, індуська – у басейні Інда та Ганга. Самою першою цивілізацією Мечников вважав Африку.

Вагомий внесок у розвиток російської школи зробив російський та радянський статистик і географ В. Семенов-Тян-Шанський. Семенов-Тян-Шанський зазначив, що середовище відіграє визначальну роль у розвитку людства, а місцеві умови, для прикладу харчування, мають значний вплив на фізичний тип людини, тобто расу, а також впливають на їхній спосіб заняття.

Семенов-Тян-Шанський виділяв три історичні типи політичного контролю за простором : кільцеподібний, континентальний та клаптиковий. На Середземному морі склалася кільцеподібна система політичного володіння. Першими хто створив цю систему були греки, які навколо створювали багато

колоній. Континентальна політична могутність, як вважав В. Семенов-Тян-Шанський була задумана Олександром Великим, вона полягала у контролі Грецького архіпелагу та Індійського океану. Клаптикову систему створили англійці, які здійснювали багато військово- морських походів, тим самим збільшували свою територію, захоплюючи території, які розкидані по різних морях, океанах та материках.

Щодо Росії Семенов-Тян-Шанський докладно проаналізував континентальну систему політичної могутності Росії. Він знайшов складність та недоліки цієї системи, а також дав рекомендації, як вирішити складні геополітичні проблеми цієї країни. На його думку, найбільшим недоліком російської системи є величезна протяжність у широтному напрямку. Тому, щоб забрати цей недолік він запропонував зрушити культурно – економічний центр Росії ближче до географічного центру самої держави. Таким чином, вони зможуть поєднати Європейську Росію з Азіатською. Таке вирішення проблеми передбачувалося радикально або еволюційно. Радикальний шлях передбачав перенесення столиці до Єкатеринбургу, але натомість це б дуже дороге коштувало. Еволюційний спосіб передбачав створення чотирьох культурно – економічних колонізаційних баз.

Семенов-Тян-Шанський пропонував заснувати в Росії промислові філії, давши їм при цьому незалежність. Внаслідок цього будуть розвиватись торгові-промислові відносини.

Іншим представником російської геополітичної школи був російський вчений, офіцер та військовий розвідник - О. Єдріхін, який увійшов до історії геополітичної науки під псевдонімом Вандам. Найпопулярніші його роботи –це «Наше становище», яку опублікував в 1912 році, а також «Найвеличніше з мистецтв : Огляд сучасного міжнародного становища у світлі вищої стратегії», опублікована в 1913 році. В цих двох працях він аналізував російську історію з геополітичної точки зору.

В праці «Наше становище» він зазначав, що російський народ має великі території, а також, через цю територію вони маю несприятливі кліматичні умови. На його думку, через те, що тогочасна Російська імперія не має доступу до теплих морів – це ускладнювало вивезення різних товарів, розвиток промисловості, а також стримувало розвиток зовнішньої торгівлі. Тому, Вандам вважав, що в росіян завжди було інстинктивне прагнення на Схід та Китай, тобто до сонця і теплої води.

Тилом Росії Вандам вважав Північний Льодовитий океан, правим флангом – Балтійське море, володіння Німеччини та Австрії, лівий фронт – мало придатні для плавання води Тихого океану. У Росії, як він зазначив, існує лише один фронт, який звернений на Південь (від гирла Дунаю до Камчатки). Він вважав, що якщо вести наступ через Чорне море і Кавказ, Росія зможе вийти до Середземного моря, якщо йтиме через Середню Азію – то вийде до Перської затоки і Суецького каналу.

Як і багато інших російських геополітиків, Вандам вважав Англію, як головного континентального супротивника. Як і багато інших російських теоретиків, Росії потрібна коаліція сухопутних держав, проти небезпечного супротивника – Англії. Однак участь у коаліціях і війнах за звільнення Європи від Наполеона привели Росію, як вважав Вандам, до небажаних наслідків, а саме, корисну противагу і дали можливість Англії просунути до їхніх кордонів всю континентальну Європу. Саме такий хід Англії, ліквідував плани Росії, коли вони могли зробити собі шлях до південних морів. Вандам стверджував, що вони дуже багато втратили. Причина полягала в тому, що російська військова стратегія не відповідала довгостроковим інтересам країни, щоб мати «місце під сонцем». Вандам був впевнений в тому, що через те, що Росія – є великою державою і в неї нескінченні матеріальні ресурси, то згодом народ може організуватись відповідно до своєї маси і якщо армія та флот матимуть чіткі завдання, то вони ніколи не боятимуться сусідів і зможуть вибороти власне « місце під сонцем».

Також, вартий уваги генерал ад'ютант О. Куропаткін. Найпопулярніша праця, яка стосувалася геополітики була робота «Записи генерала Куропаткіна про російсько – японсько війну. Підсумки війни», яка була видана в 1911 році. В ній він аналізував російську геополітику, дав чіткі висновки війни та зробив декілька далекоглядних прогнозів. Щодо війни, він зробив висновок, що для, щоб успішно завершити війну, потрібно мати добре озброєний народи, а не саму армію. Тому всі сфери людського життя в державі, будуть мати зв'язок з війною, ніж це було раніше.

Також, О. Куропаткін провів детальний аналіз – скільки росіяни втратили людських ресурсів, щоб як він вважав, розширити геополітичний простір титанічними зусиллями. Для того, щоб вийти до Балтійського моря, за його рахунками, росіяни втратили 120 тис. вбитих та поранених. А для того, щоб мати вихід до Чорного моря, лише в XVIII ст. Росія мала чотири війни з Туреччиною і втратили понад 90 тис. вбитими та пораненими.

О. Куропаткін проаналізував кордони тогочасної Російської імперії і дійшов до висновку, що вона повинна була зміцнювати свої кордони, замість того, щоб розширювати свою територію в Європі та Азії, вони повинні були поставити за мету вихід у теплі моря, а саме до внутрішнього Середземного та Індійського океану.

Російський теоретик чудово розумів складність такого геополітичного завдання, яке має бути поставлене у XX ст. У своїй праці яку опублікував в 1915 році « Військова міць Росії : Пророцтва генерал – ад'ютанта О.М. Куропаткіна та його критика графом С.Ю Вітте», Куропаткін підкреслював, що ці геополітичні завдання Росії глибоко торкаються інтересів держав, такі як : Німеччина, Англія, Австрія, Туреччини, Китаю та Японії. Як він вважав, цим країнам страшний не факт руху Росії до того, чи іншого із зазначених виходів, а наслідки які будуть з них виходити. Російський теоретик наголошував, що Росії потрібно зробити Суецький канал міжнародним, щоб скасувати монопольний диктат французів та англійців на прохід каналом інших держав.

Куропаткін прогнозував, що територія Росії стане сполучною ланкою між Європою та Америкою. Він вважав, що, коли Росія вступить у економічне змагання з ними, то завдяки невичерпним природним багатствам, вони зможуть їм створити промислову конкуренції усім великим державам.

Також, варто загадати М. Трубецького. Він та представники іншої російської інтелігенції 20- х рр ХХ ст, які емігрували внаслідок більшовицької революції, були прихильниками нової течії – євразійства. Їхні погляди зводились до того, що Росія – це не Європа і не Азія, а є самобутньою країною – континент. Євразійці вважали, що Європа - це аж ніяк не зразок для наслідування, вони вважали, що їхня культура та цінності є небезпечними для існування самої російської культури. Євразійці відкидали ідеї соціалізму та представницької демократії і загалом вони вважали, що такі ідеї були штучно сформовані на території Росії. М . Трубецький та інші євразисти, вважали, що держава – це інструмент примусу, який особливий, якраз для самої Євразії. Для них лібералізм та слабка влада є чужими для більшості народу. В основі нової Росії, яка володітиме Євразією буде ідеократія- домінування ідеології в суспільстві. Можна припустити, що це мало бути православ'я.

Після подій жовтня 1917 р. геополітика, як наука офіційно радянською владою заперечувалась. Вона оголошувалась, як «псевдонаука світової буржуазії». Хоча і варто зазначити, що радянське керівництво мали все ж грандіозні проекти, які стосувались геополітики. Для прикладу – Ленінський проект, які базувався на ідеї світової пролетарської революції, а також передбачав створення Світової Республіки Рад. Коли ж утворився СРСР – цей проект трансформувався в програму, в якій повинна була створитись Світовий Союз Радянських Соціалістичних Республік, ідеологом проекту був Сталін. Цей проект базувався, на геополітичній концепції територіального сили, шляхом розширення власних територій СРСР, включаючи до меж Російської імперії. Загалом, можна сказати, що з розвалом Російської імперії ідея «Святої Русі» та православ'я була замінена на комуністичну ідею, яка була по-суті геополітичною стратегією. Теоретики Комінтерну вважали, що територіальний фактор є

основою для захоплення та утримання влади. Багато з теоретиків сходились на думці, що саме велика територіальна протяжність СРСР була великою перевагою для революціонерів, а також малою ймовірністю того, що контрреволюціонери зможуть нанести швидкий удар.

Після розпаду СРСР, російські вчені знову почали розглядати геополітику та створювати різні праці, які стосувались геополітичних планів сучасної Росії.

Отже, можна зробити висновок, що в російській геополітичній школі є багато представників, які багато часу приділили розвитку самої геополітики та створенню різних геополітичних концепцій для тогочасної Росії - Російської імперії. Лише після розпаду СРСР, Росія матиме нових науковців геополітиків, які зроблять вагомий внесок у формування політики сучасної Росії.

2.3 Сучасна російська геополітика та її завдання

Сучасна російська геополітика будується на основі попередніх напрацювань російських вчених та державних діячів. Умовно, Російські концепції та формування можна поділити на декілька підпунктів:

- 1) М. Карамзін створив власне російське геополітичне позиціонування. Воно виникло у XVIII ст. – коли створився концепт, що Росія – спадкоємицею Русі IX – X ст;
- 2) В XX ст. євразієць М. Трубецький створив концепт, що Росія – не є Європою або ж Азією, вона є самою Євразією;
- 3) Іншу концепцію в XX ст. створив Л. Гумільов. Ця геополітична концепція базувалась на тому, що Росія – спадкоємиця Великого Степу, тобто Імперії монголів та Золотої орди;
- 4) Неоевразист О. Дугін є творцем сучасного геополітичного концепту, Росія – нордична континентальна країна Арктогеї;
- 5) Створення концепту «російський світ», яке є породженням і поєднанням всіх попередніх напрацювань в одне єдине.

Яскравим представником та ідеологом сучасної російської геополітики є російський філософ, політолог та публіцист О. Дугін. Його ідеї стали знову популярні, коли Росія потрапила в політико – економічну ізоляцію і саме його ідеологія євразійства, дає новий імпульс російському імперіалізму. Ці ідеї привабливі, як для Путіна так і для представників правлячої партії РФ «Єдина Росія», а також для представників військових кіл, які так і не змирилися з розпадом СРСР.

Згідно з геополітичною теорією російського публіциста, світ по суті є біполярним. Одна з сторін – це євразійські континентальні держави, які більше схильні до авторитарного режиму. Інша сторона – це атлантичні держави, де лідерами є ліберально – демократичні США та Великобританія. Їхнє співіснування, на його думку – виключене. Дугін вважає, що Росія повинна стати лідером Євразії, а її головна мета – це реставрація державної позиції та сили.

На противагу атлантистам, Дугін вбачав в ідеї євразійства, як альтернативу глобалізації. Він вважав, що завдяки глобалізації – атлантисти просувають власну модель існування, нав'язуючи це різним культурам і таким чином вони послаблюють інших, збільшуючи при цьому, власну гегемонію.

За ідеєю О. Дугіна російська геополітика веде до створення Євразійської Імперії. В цьому утворенні, публіцист вважав, що повинна існувати децентралізована влада і завдяки цьому зможуть існувати один біля одного різні народи та культури.

У майбутньому Дугін вважав, що всередині євроатлантичного альянсу буде розкол. Внаслідок такого розколу, Німеччина та Росія об'єднаються. Щодо Центральної Європи, то публіцист не розглядав представників цих країн, як потужними геополітичними гравцями, на його думку частина буде поглинута Німеччиною, інша Росією.

Іншим представником сучасної російської геополітики є Леонід Івашов – російський військовий стратег, геополітик. Одна з найпопулярніших його робіт « Росія та світ в новому тисячолітті» яку опублікував в 2000 році. В ній він

описав, що в сучасній Росії існують дві яскраво виражені характеристики. Перша – це намагання досягти великодержавності, друга – існування імперського характеру. З цих характеристик відповідно виходять і відповіді на геополітичні виклики РФ, для прикладу це географічні обставини, які провокують Росію до територіальної експансії, яка буде направлена перш за все на Захід та Схід, а також на вихід до моря. Також він стверджував, що через велику територію, Росія постійно витрачає багато коштів на військову сферу і таким чином постійно відстає від промислово розвинених країн такі, як США, Великобританія, Німеччини та Франції.

Говорячи за геопростір Росії, Івашов стверджував, що ядром цього простору є звичайно Московський регіон. Іншою частиною – це як він стверджував є середня зона – територія між Санкт – Петербургом, Ростовом та Новосибірськом. У геополітичному плані ця середня зона – є проблемно за рахунок того, що західні регіони РФ відносяться до атлантичної, а східні до – тихоокеанської системи. Території між Москвою та Уралом та Західним Сибіром, тобто серединний простір не тільки Росії, а й Євразії по-суті стають периферійними і втрачають своє значення, тому Івашов стверджує, що Росії повинна зміцнити свої серединні землі.

Третьою геополітичною зоною РФ, російський геополітик вважає країни колишнього СРСР. Він стверджує, що ці країни все більше і більше віддаляються від РФ і потрапляють у сферу впливу інших країн. Для прикладу він стверджував, що Прибалтика, Україна та Молдова перейдуть в європейський геопростір, а Закавказзя та Середня Азія можуть потрапити в тюркському геополітичному просторі на чолі з Туреччиною. Також Івашов вважав, що між Заходом та Росією існує буферний пояс з колишніх соціалістичних країн та колишніх республік СРСР.

Також він вважав, що особливу увагу потрібно звертати на Прибалтику, Україну та Середню Азію, а особливу тривогу викликає, те що з геостратегічної точки зору Росія втрачає Україну, як частину геопростору РФ.

Наступним представником сучасної російської геополітики є Анатолій Уткін – російський політолог, публіцист та футуролог. Його найпопулярніші книги «Росія та Захід: проблеми взаємного сприйняття та перспективи будівництва відносин» 1995 року, «Росія та Захід: світ загальнолюдських цінностей або планетарної роз'єднаності?» 2002 року, « Світовий порядок XXI століття» 2001 року.

Загалом сучасну ситуацію та відносини Росії та Заходу він поділяв на три сценарії. Перший – це створення єдиної політичної та соціально – політичної системи, охоплюючи частину північної півкулі. Другий сценарій – це зближення по осі «Москва – Варшава – Берлін – Париж». І які якщо ці два сценарії не здійсняться, то в третьому сценарії – Росія повинна рухатись на Схід, розвиваючи відносини з південними та східними країнами. Якщо підсумувати, то після розпочатої війни в Україні, в Росії наступним геополітичною стратегією буде третій сценарій, так як Захід буде повністю ізольований для РФ.

Вадим Цимбурський – вирізнявся на фоні сучасних російських геополітиків. Він був філософом та культурологом, активно писав про геополітику. Завдяки своїй статті «Острів Росія. Перспективи російської геополітик» філософ став популярним. У цій статті він стверджував, що Росія повинна змінити власну геополітику, тобто перейти з імперської стратегії на, як він називав «острівну». «Острівна» концепція не була схожа на Хартленд Маккіндера і навіть на євразійську геостратегію.

«Острів – Росія» за Цимбурським – фактично окрема суша, яка знаходиться посеред сухопутного океану, яка існує далеко від віддаленої Європи, яка закрита Прибалтикою та Східною Європою. Росія як геополітичний об'єкт описується трьома діючими ознаками :

- Перша з них це існування російського етносу, які існує між Європою та Китаєм ;
- Друга це те, що Росія має велику територію Сибіру та Далекого Сходу, що допомагає їй захищати себе від східних загроз;

- Остання третя ознака, це те що Росія віддалена від Заходу цілим «поясом народів» - тобто країнами східної Європи: Польща, Прибалтика, Чехія та Угорщина.

За Цимбурським, геополітична концепція «Острів – Росія» - це майбутня геополітична стратегія РФ. В основі цієї доктрини є те, що Росія повинна переглянути свою великоімперську доктрину. Головний фокус сучасної російської геополітики повинний бути зосереджений на інтенсивному саморозвитку, а також швидкий розвиток зауральських територій, іншими словами, зосередити фокус на тих територіях які є і від цього будувати наступні геостратегії та завдання. За його ідеєю, РФ повинна замінити глобальні геополітичні плани на внутрішні та регіональні.

Також, філософ вважав, що Росія повинна використовувати власне територіальне положення. Вона знаходиться між Європою та Азіатсько – Тихоокеанським регіоном, тому РФ повинна стати певним геоекономічним плацдармом, де країни Заходу і Сходу не зможуть взаємовигідно співпрацювати без участі РФ. Загалом, Цимбурський стверджував, що для того, щоб РФ могла досягнути власних геополітичних цілей в ХХІ ст. вона повинна уникати ізоляції та ідеї євразійства.

Тому якщо загалом описувати сучасну геополітику, то в сучасному глобалізованому світі на протигагу інтеграційним процесам, Росія обрала шлях поляризації певних «центрів». Можна стверджувати, що сучасна влада РФ здійснює агресивну геополітичну стратегію, особливо по відношенню до країн пострадянського простору. Внаслідок такої стратегії, Росія намагається поляризувати увесь світ. Тому є ряд особливосте сучасної російської геополітики.

Перш за все, вона намагається закріпитись, як регіональний лідер на пострадянському просторі. Також, встановити економічне та політичне панування, керуючись при цьому ідеєю «російського світу» яку згодом і розглянемо.

Росія після розвалу СРСР не прийняла той факт і статус, того що США є єдиними геополітичним центром, особливо Західного світу. Тому геополітична стратегія Росії базується на тому, що світ є багатополлярний. Ще за президента А. Медведєва було визначено один з головних національних інтересів РФ : « перетворення Російської Федерації на світову державу, діяльність якої спрямована на підтримання стратегічної стабільності та взаємовигідних партнерських відносин в умовах багатополярного світу»[35].

Тому власне незважаючи на великі запаси ресурсів, Росії щоб бути і виконувати головну роль одного з геополітичних центрів, їм потрібно створити власну сферу геоекономічних та геополітичних інтересів. В основі інтересів Росії це відновлення впливу Москви над країнами пострадянського простору.

В РФ, попри великий геопростір, існує лише один наявний центр звідки приймаються рішення . Він утворився внаслідок поєднання «силовиків» разом з олігархами. Внаслідок цього, вони присвоїли собі важливі і найбільш прибуткові галузі в економіці РФ, сформувавши таким чином авторитарний режим. Верхівка Росії на чолі президентом В. Путіним визначають основні завдання російської геополітики. Звідси виходить, що є ряд факторів, які впливають на прийняття зовнішньополітичних рішень. Перший – це пряме наслідування інституціонального досвіду СРСР. Другий фактор – це збільшення ролі окремих людей в процесі прийняття рішень.

З сучасних подій можна зрозуміти, що зовнішня діяльність РФ на міжнародній арені спрямована на те, щоб створити під власним керівництвом підконтрольну геополітичну систему на пострадянському просторі.

Коли відбувся розпад СРСР, утворилась організація під назвою Співдружність незалежних держав. Зараз по – суті воно не грає ніякої ролі, особливо в геополітиці, але РФ і далі намагається використовувати механізми СНД, щоб досягти власні неоімперські геополітичні цілі. Ось, які завдання проголошує Росія щодо СНД : «Пріоритетними напрямками зовнішньої політики Російської Федерації є розвиток двостороннього співробітництва з державами –

учасницями Співдружності Незалежних держав (СНД) та подальше зміцнення діючих на просторі СНД інтеграційних структур з російською участю»[15], «Росія буде розширювати стратегічне взаємодію з Республікою Білорусь у рамках Союзної держави з метою розвитку інтеграційних процесів у всіх сферах»[15]. Щоб виконати власні геополітичні завдання, РФ активно веде експансію на країни СНД, а саме: економічну, політичну, релігійну, інформаційну та культурну.

Основний напрям експансії це звичайно економічний. Після розпаду Радянського Союзу, Росія намагалась створити ефективне економічне співробітництво з країнами пострадянського простору. Для прикладу – це була Угода про зону вільної торгівлі серед країн СНД. Загалом вона виявилась малоефективною, при цьому що, РФ зберегла за собою певні економічні переваги на шкоду іншим країнам.

Варто згадати, що РФ для виконання власних геополітичних завдань, використовує свої Транснаціональні компанії. Яскравим прикладом є «Газпром». Це є ідеальний геополітичний інструмент Росії для встановлення контролю над енергетичними компаніями країн СНД та і загалом країн пострадянського простору.

Іншим інструментом РФ є Митний союз. Він почав функціонувати з 2010 року. До Митного союзу входить Білорусь, Казахстан та звичайно Росія. Внаслідок економічної інтеграції це призвело до створення ще більш амбіційного проєкту під назвою «Євразійський економічний союз». Почав він функціонувати з 2015 року, склад є той самий, але до них приєднались також Вірменія та Киргизстан.

Можна припустити, що ЄАЕС є першим етапом, щоб згодом сформувати Євразійський союз. Тому, завдяки цьому союзу, РФ в майбутньому, внаслідок поступової інтеграції зможе стати важливим регіональним лідером. З офіційних документів позиція Росії щодо ЄАЕС така : «Росія вважає ключовим завданням поглиблення та розширення інтеграції в рамках Євразійського економічного

союзу (ЄАЕС) з Республікою Вірменія, Республікою Білорусь, Республікою Казахстан та Киргизькою республікою з метою стабільного розвитку, всебічного технологічного оновлення, кооперації, підвищення конкурентоздатності економік держав членів ЄАЕС та підвищення рівня життя населення...ЄАЕС здатний зіграти важливу роль у справі гармонізації інтеграційних процесів у Європейському та Євразійському регіонах»[15]. По – суті для них це новий геополітичний та неоімперський проєкт, щоб зберігати домінування. Звідси виходить, що при досягненні усіх цілей Євразійського союзу, РФ знову отримає статус одного з « полюсів» і бути важливим посередником між Європою та країнами Азійсько – Тихоокеанського регіону.

Звичайно є багато факторів, які вказують, що наразі цей проєкт може зазнати краху. Через війну з Україною, Росія економічно ослабла, тому і стає не надійним економічним партнером для країн ЄАЕС і тому Китай зможе посилити власні позиції.

РФ з метою посилення контролю над своїми союзниками, створила військово – політичний союз Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ). Наразі ця організація виступає більше, як малоефективний інструмент РФ при виконанні власних геополітичних цілей.

Росія негативно виступає проти того, що створюються перспективи зміцнення глобальної стабільності. Тому через протистояння з Заходом, РФ таким чином намагається створити альтернативні цінності, які будуть відрізнятися від ліберальної демократії. На міжнародній арені, РФ активно веде антиамериканську риторику, але проблема Росії в тому, що для здійснення власних геополітичних цілей вона не створює привабливі цінності та інші фактори, які могли бути цікавими не лише країнам пострадянського простору, а і всього світу.

Говорячи знову ж таки за пострадянський простір, то РФ активно пропагує ідеї євразійської цивілізації. Ці ідеї базуються на основі спільного історичного минулого, високих та моральних цінностях. В основі цієї ідеї звичайно лежить

ідея « Російського світу». Щоб вдало пропагувати ідеї «Російського світу», Росія активно використовує Російську Православну Церкву.

Для підтримання позитивного іміджу, Росія дуже активно фінансує інформаційно – телекомунікаційні технології. Найбільш фінансовані – це ЗМІ, як один з найважливіших інструментів, щоб «відбілити» власну репутацію, особливо в країнах Західної Європи.

Як раніше згадувалось, одна з основних геополітичних стратегій сучасної РФ є «Російський світ» або якщо коротко РС. Головна ціль такої стратегії – це «збирання земель», тобто об'єднання на основі певних культурних та цивілізаційних цінностей. До цього об'єднання за думкою Кремля повинні входити звичайно Росія, Білорусь та Україна, а також по-можливості й інші країни, щоб утворити транснаціональне утворення.

Якщо розглядати РС з точки зору геополітики, то цю геостратегію РФ створила на основі, того що вони вважають існує багатополярний світ і РС існуватиме задля того щоб створити баланс сил. Тобто РС – є прямим протиставленням Західним ліберальним цінностям. Однією з головних завдань – це створення нового альтернативного гравця на міжнародній арені. Також, однією з доктрин це – об'єднати російськомовне суспільство під лідерством Росії.

З геополітичного підходу, РФ використовуючи РС, як геостратегію хоче об'єднати увесь пострадянський простір та російськомовне населення, яке мешкає за кордоном. Говорячи за російськомовну діаспору, РФ давно зафіксував у своїх документах концепції зовнішньої політики : « захищати права та законні інтереси російських громадян та співвітчизників, які проживають за кордоном, на основі міжнародного права та існуючих двосторонніх угод, розглядаючи багатомільйонну російську діаспору – Російський світ – в якості партнера, в тому числі в справі розширення та закріплення простору російської мови та культури»[37].

Тому офіційне закріплення РС в документах дозволяє, дозволяє розглядати цю концепцію з позиції «м'якої сили», як головний ресурс для закріплення власної геополітичної позиції на пострадянському просторі.

Ідеологія РС орієнтується перша за все на багатонаціональну державу або ж політичний проєкт, де в основі буде російська мова та Православ'я. Також, вона орієнтується на об'єднання земель так і об'єднання народів під лідерством звичайно російських культурних цінностей.

Таким чином виходить, що в рамках геополітичного підходу, в РС ядром та цивілізаційним центром повинна виступати РФ, що і служить їхнім основним завданням сьогодення.

Отже, Паралельно з концепцією «Російський світ» існує геополітична концепція євразійство та неоєразійство. Вони між собою є дуже схожі. Таким чином, в основі сучасної геополітики Росії є концепція РС та євразійства. Щоб реалізувати своїй геополітичні плани, РФ створила Євразійський союз на протипагу Західному світу та ліберальній демократії. Завдяки Євразійському союзу планується економічна інтеграція. Також, одним з своїх головних завдань Росія обрала протистояти США та Європі, тобто атлантистам. Можна також сказати, що РФ обрала тактику активного втручання у внутрішні справи країн, які є в зоні інтересів Росії, під приводом того, що вони повинні захищати права російськомовних співвітчизників. Ще одне з завдань Росії є збереження та контроль над тими територіями, які вони вважають є споконвічними, це перш за все Україна та Білорусь. Наразі важко стверджувати, чи зможе РФ здійснити свої власні геополітичні завдання. Після розпочатою повномасштабної війни з Україною, РФ стає все більше ізольованою державою, де ідеї та цінності євразійства та РС не є привабливими для інших країн. Можливо лише з часом, у них виникне нова геополітична концепція та завдання.

Є багато сценаріїв, і варто не відкидати навіть той сценарій, що РФ як політичне утворення взагалі перестане існувати на карті, щоб повністю змінить

баланс сил в цьому регіоні і тоді вже існуватимуть зовсім інші концепції і можливо на міжнародну арену вийде новий важливий регіональний гравець.

Розділ III. Російська геополітика та Україна.

3.1 Роль та місце України в геополітичних завданнях Росії.

Як відомо протистояння між Україною та Росією було постійним, ще з самого початку після розпаду Київської Русі. Варто коротко розглянути історію відносин між двома державами та чому Росія завжди вважала, що Україна є її геополітичним простором на яке вона постійно претендує.

Варто згадати національно – визвольну війну 1648 – 1654 рр. Тоді Україна, а саме Гетьманщина вибороло собі по-суті незалежність і навіть враховуючи тиск Москви, вони мали власний суверенітет. Фактично після цього Московське царство почало називати Україну Малою Росією і починала поступове поглинання. Одна з найперших причин чому Росія намагалась втримати територію України, так це тогочасні російсько-турецькі війни. Адже завдяки людським ресурсам, а саме козаків, Московське царство, а потім і Російська імперія використовували їх для ведення війн з османами. Тобто території України були буферною зоною, або ж геопростором, який використовувався для подальшої експансії на південь та захід. Щоб до кінця створити міф що землі України є споконвічно російські, Російська імперія активно заселяла територію етнічними росіянами. Тому з точки зору геополітики, Україна завжди виступала для Росії полем битви, як буферна зона.

Щодо подальшої геополітики Росії, а тоді тогочасної Російської імперії П.Столипін писав наступне : «...об'єднання на національних інтересах зумовлює національне відмежування», а тому «чужорідним народам необхідно це найсуворішим чином заборонити». «Історичним завданням російської державності є боротьба з рухом, який в даний час називається українським, суть якого полягає в ідеї відродження старої України і заснування малоросійської України на автономних національно-територіальних засадах»[11].

Варто розглянути декілька факторів, чому Росія вважає Україну частиною свого геопростору. Перш за все, це активне зросійщення населення. Московське царство, потім Російська імперія, а потім СРСР активно асимільовували українське населення. Все робилося з метою, аби потім завжди претендувати на територію України під приводом того, що там проживає значний відсоток російськомовного населення. Таку тактику, наразі активно використовує сучасна влада РФ. Щоб отримати контроль над Україною або хоча б частково її ослабити і потім вже поглинути, Росія для здійснення своїх геополітичних планів використовує російськомовне населення, як зазначалось раніше, ніби для їхнього захисту.

Другий фактор, чому Україна так важлива для Росії – це те, що вона завжди виступала для Росії справжнім полем битви. Тобто росіяни агресивно розширюючи свій геопростір, використовували українців, українську територію та українські ресурси для здійснення своїх геополітичних завдань.

Третій фактор – це ідеологія РФ. Росія завжди вважала, що Україна є «братською» державою, якщо вони слов'яни, то відповідно і є тими «братами». Не варто забувати, що панславизм, а згодом і євразійство завжди були важливими концепціями в російській геополітиці. Росія вважала, що якщо в Україні є російськомовне населення, поширена примусово їхня культура, то відповідно українці та їхні території є споконвічно частиною «Російського світу».

Останній фактор – це те, що для Росії важливо втримати Україну у своїй зоні впливу. Так як вона є важливою частиною російського міфу про те, що Росія, Білорусь та Україна мають спільну історію, мову та культуру. Росія розуміє, що якщо Україна стане цивілізованою країною та стане частиною Західного світу, то це запустить ефект доміно, адже вона і втратить Білорусь та інші прихильні до неї країни. Тобто звідси руйнується вся її концепція євразійства та ідеї «Російського світ».

Тому якщо підсумувати, для Росії Україна є однією, а можливо найважливішою територією з точки зору не лише геополітики, а й культурної, політичної та економічної. Втрата України, означитиме переосмислення Росією своїх геополітичних концепцій та способів виконання власних геополітичних завдань.

3.2 Геополітичне протистояння України та Росії.

Україна, як і увесь колишній пострадянський простір за думкою РФ – є її геополітичним простором. Тому і історія України постійно пов'язана з війнами проти Росії. На сьогоднішній день, Україна для Росії – це держава без власного суверенітету, яку потрібно поглинути і те що вона зближується Західною Європою є неприпустимими.

В Росії існує думка, що якщо Україна повністю вибере шлях розвитку своєї держави з ліберально – демократичними цінностями та ринковою економікою, то це спричинить ефект доміно в союзних країнах Росії. Це означитиме, що в інших країнах пострадянського простору, окрім Прибалтики, почнуться трансформації, перехід від авторитарного до демократичного режиму та інші трансформації. Особливо для Кремля недопустимо, якщо такі зміни почнуть відбуватися в самій Росії. Думаю роблячи висновок з цього, одним з головних завдань РФ – збереження України в буферній або в зоні впливу.

Як і раніше стверджувалося, для Росії Україна є частиною великого геополітичного плану і якщо вона її втратить, то і всі великі геополітичні та геоекономічні проекти РФ не матимуть сенсу. Завдяки території України РФ планує підсилити власний експансіоністський потенціал, з розширення власного геополітичного простору на теренах колишніх пострадянських країн.

Якщо говорити за сучасне геополітичне протистояння, то найяскравіше вони виражається у гібридній війні РФ проти України. Завдяки цьому інструменту, Росія до повномасштабної війни, намагалась таким чином повернути під свій контроль Україну.

Головне завдання для України у цьому протистоянні – це стати потужним гравцем на міжнародній арені і зробити так, щоб РФ більше ніколи і не думав зазіхати на територію України. Як один з варіантів, як забезпечити свою геопросторову безпеку та стабільність – це вступ України до ЄС та стати членом НАТО, або іншого міцного військового альянсу. Наразі, через повномасштабну війну ці процеси стали ще швидшими. Для Росії тепер постає нове геополітичне завдання, це нанести таких втрат для України, щоб вона не була приваблива економічно та політично для Західного світу і внаслідок цього, Росія все ж зможе поглинути Україну.

Якщо підсумувати, то геополітичне протистояння між РФ та Україною ще буде довгим. Росія витратила та витрачає дуже багато коштів на підтримку гібридної, а зараз і повномасштабної війни, також підкуп європейських політиків та амбіційних проєктів, які повинні були нашкодити економічно та політично Україні. Ще довго триватиме період, коли Росія зможе переосмислити, те що Україна не є вже давно її частиною геопростору. Питання тільки, чи зможе проіснувати Росія, до того часу коли переосмислить це, і чи можливо на її місці вже існуватимуть інші держави, які матимуть зовсім інші геополітичні концепції.

Висновки

В результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки:

- Є різні підходи до визначення поняття геополітика. Від ототожнення з управлінням загальними світовими процесами, державою чи спільнотою, до твердження, що геополітика – це самостійна наука. Сам процес формування уявлення про геополітику є доволі складним.
- Отож, є декілька визначень, для визначення, що таке геополітика. Одне з визначень можна трактувати, так: геополітика може служити визначенням політики держави, враховуючи вплив природного середовища.
- Друге визначення, це – наука, яка комплексно вивчає політичні, історичні та географічні фактори, які є взаємопов'язані і впливають на формування та розвиток стратегічного курсу країни.
- В російські політологічних роботах, можна знайти багато припущень, щодо того, звідки бере початок російська геополітика. Представниками, хто був першими носіями геополітичного світобачення були російські євразисти початку ХХ ст., до цього складу входять : Д. Менделєєв, А. Воейков, Р. Фадеєв, Н. Данилевський.
- Внаслідок вивчення західних вчень про геополітику та все що було тотожне, в російській геополітиці почалась та сформувалась військова школа російської геополітики, це якщо враховувати Д. Мілютіна і його послідовників.
- З початку другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. в російській геополітичній думці сформувалось чотири основні підходи до розгляду простору і його взаємозв'язок з державою та суспільством.
- Перший підхід характерний більш характерний для представників військової справи. Основі теоретики були, раніше згаданий Д. Мілютін, П. Язиков та А. Снесарьов. Особливість цього підходу базується на досить обмеженій сфері. На практиці, розробки були орієнтовані на використання у військовій сфері, при виконанні військової тактики та стратегії.

- В другому підході оцінюється вплив простору на історію держави та розвиток суспільства. При цьому підході, в географічний простір входять, не лише звичайні географічні об'єкти, а сільськогосподарська діяльність людини, яка перебуває у постійному взаємозв'язку з простором.
- Представниками третього підходу де розглядався простір і його взаємозв'язок з державою та суспільством були : Ф. Тютчев, Н. Данилевський, В. Ламанський. Ці науковці розглядали географічний простір, як необхідну складову кожної цивілізації.
- Останній підхід – є найбільш пізнім, але по-суті своїй геополітичним. Є. Квашнін – Самарин – військовий історик, а також найбільш яскравим представником цього підходу. Дослідник ввів поняття « світовий центр», в якому акумулюються світові матеріальні та духовні цінності.
- Історія російської школи тісно пов'язана з постійними війнами та розширенням території Росії, що стимулювало дослідників вивчати та досліджувати географічні фактори та як вони впливають на силу держави.
- Яскравим представником та ідеологом сучасної російської геополітики є російський філософ, політолог та публіцист О. Дугін. Його ідеї стали знову популярні, коли Росія потрапила в політико – економічну ізоляцію і саме його ідеологія євразійства, дає новий імпульс російському імперіалізму.
- Іншим представником сучасної російської геополітики є Леонід Івашов – Одна з найпопулярніших його робіт « Росія та світ в новому тисячолітті» яку опублікував в 2000 році. В ній він описав, що в сучасній Росії існують дві яскраво виражені характеристики. Перша – це намагання досягти великодержавності, друга – існування імперського характеру.
- Вадим Цимбурський – вирізнявся на фоні сучасних російських геополітиків. Він описав свої ідеї у своїй роботі «Острів Росія. Перспективи російської геополітик» .У цій статті він стверджував, що Росія повинна змінити власну геополітику, тобто перейти з імперської стратегії на, як він називав «острівну». «Острівна» концепція не була схожа на Хартленд Маккіндера і навіть на євразійську геостратегію.

- Росія після розвалу СРСР не прийняла той факт і статус, того що США є єдиними геополітичним центром, особливо Західного світу. Тому геополітична стратегія Росії базується на тому, що світ є багатоплярний.
- Тому власне незважаючи на великі запаси ресурсів, Росії щоб бути і виконувати головну роль одного з геополітичних центрів, їм потрібно створити власну сферу гео економічних та геополітичних інтересів.
- Говорячи за пострадянський простір, то РФ активно пропагує ідеї євразійської цивілізації. Ці ідеї базуються на основі спільного історичного минулого, високих та моральних цінностях.
- Одна з основних геополітичних стратегій сучасної РФ є «Російський світ».
- З геополітичного підходу, РФ використовуючи РС, як геостратегію хоче об'єднати увесь пострадянський простір та російськомовне населення, яке мешкає за кордоном.
- В основі сучасної геополітики Росії є концепція РС та євразійства.
- Для Росії Україна є однією, а можливо найважливішою територією з точки зору не лише геополітики, а й культурної, політичної та економічної.

Список використаних джерел

1. А.І.Кудряченко,Ф.М.Рудич,В.О.Храмов геополітика URL:
<https://elibrary.ivinas.gov.ua/3/1/%d0%93%d0%b5%d0%be%d0%bf%d0%be%d0%bbi%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0.%d0%9fi%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf>
2. Геополітика //юридична енциклопедія URL:
<Http://leksika.com.ua/14580608/legal/geopolitika>
3. Геоекономічний вимір гібридної війни російської федерації проти України URL:
<Http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewfile/3940/3592>
4. Геополітика поняття, предмет, суб'єкти, категорії. URL:
<https://subject.com.ua/geographic/geopolitica/33.html>
5. Геополітична диспозиція Росії Путіна URL: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/vozniak/geopolitychni%20konteksty%20vijny%20v%20ukrajini/geopol_dyspozic_rosii.htm
6. Геополітичні інтенції російських цивілізаційних концепцій URL:
https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shulha_heopolitychni-1.pdf
7. Геополітика російської федерації в пострадянському просторі URL:
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&image_file_name=pdf/npmaup_2015_1_5.pdf
8. Геополітичний наступ Росії: можливості та реалії URL:
<https://www.wilsoncenter.org/article/geopolitichniy-nastup-rosiyi-mozhливosti-ta-realiyi>
9. Збігнєв Бжезінський URL: <http://westukr.itgo.com/shah.html>
- 10.Тарас Возняк геополітичні контексти війни в Україні URL:
http://www.ji.lviv.ua/jilibrary/vozniak/geopolitychni%20konteksty%20vijny%20v%20ukrajini/geopolityka_zmist.htm
- 11.Україна в контексті геополітики Росії URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/ukrayina-v-konteksti-geopolityky-rosiyi/>

- 12.Юрій Фігурний. «русский мир» — важливий чинник агресії російської федерації супроти України й українців URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&image_file_name=pdf/ukr_2016_3_5.pdf
- 13.Бартощяк, Яцек тихоокеанский регион и евразия. О войне. URL: <https://ksiazki.jacekbartosiak.pl/>
- 14.Винокуров Е. Ю., Коршунов Д. А., Перебоев В. С., Цукарев Евразийский экономический союз URL: https://eabr.org/upload/iblock/107/edb-centre_2017_monograph_eaeu_rus_1.pdf
- 15.Геополитическая концепция «евразийство» как фактор влияния на безопасность в восточной европе URL: <https://journals.umcs.pl/we/article/download/5571/3827>
- 16.Геополитика: сущность и принципы URL: <https://studfiles.net/preview/2673501/page:7/>
- 17.Геополитика как наука URL: <https://studfiles.net/preview/1769633/>
- 18.глава 1 российская школа геополитики URL: <https://textbooks.studio/uchebnik-geopolitika/rossiyskaya-shkola-geopolitiki.html>
- 19.Дугин А.Г геополитика URL: <https://www.geopolitica.ru/content/dugin-ag-geopolitika-uchebnik>
- 20.Дугин А.Г Основы геополитики URL: <http://grachev62.narod.ru/dugin/chapt00.htm>
- 21.Дугин А.Г Основы евразийства. URL: [Http://www.evrazia.org/modules.php?name=news&file=article&sid=826](http://www.evrazia.org/modules.php?name=news&file=article&sid=826)
- 22.Дергачёв в. А. Геополитика. URL: [Http://dergachev.org/book-geop-2004/index.html](http://dergachev.org/book-geop-2004/index.html)
- 23.Елацков, а. Б. Общая геополитика : вопросы теории и методологии в географической интерпретации. URL: [Http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=709214](http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=709214)

- 24.евразийский мир: ценности, константы, самоорганизация URL:
<https://web.archive.org/web/20160304232736/http://www.fondaltai21.ru/news/news/864>
- 25.Истоки российской геополитики URL:
<https://cyberleninka.ru/article/n/istoki-rossiyskoy-geopolitiki/viewer>
- 26.Константин николаевич леонтьев «византизм и славянство» URL:
https://azbyka.ru/otechnik/konstantin_leontev/vizantizm-i-slavjanstvo/
- 27.К. Хаусхофер. О геополитике: работы разных лет URL:
<http://grachev62.narod.ru/haushofer/content.htm>
- 28.Михайлов В.А.. Геополитика. 2007 URL:
<https://textbooks.studio/geopolitikai-uchebnik/mihailov-geopolitika.html>
- 29.Мир по Александру Дугину, или как понять современную Россию URL:
<https://inosmi.ru/20151130/234625892.html>
- 30.Н.Я.Данилевский Россия и Европа URL:
<http://vehi.net/danilevsky/rossiya/index.html>
- 31.«русский мир»:геополитический подход URL:
<http://elib.bspu.by/bitstream/doc/41063/1/220171041.pdf>
- 32.Резниченко с. Геополитика евразии: хартленды vs империи. Url:
<https://www.topos.ru/article/ontologicheskie-progulki/geopolitika-evrazii-hartlendy-vs-imperii>
- 33.Современные российские геополитики URL:
<https://studizba.com/lectures/politologiya/russkaya-geopoliticheskaya-shkola/22890-sovremennye-rossiyskie-geopolitiki.html>
- 34.Савицкий п. Н. Географические и геополитические основы евразийства URL: <http://gumilevica.kulichki.net/spn/spn05.htm>
- 35.Указ президента рф “стратегия национальной безопасности российской федерации до 2020 года URL:
<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.Html>

36.хаусхофер к. О геополитике: работы разных лет. URL:

[Http://grachev62.narod.ru/haushofer/content.htm](http://grachev62.narod.ru/haushofer/content.htm)

37.Контseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii URL:

<http://www.kremlin.ru/acts/785>